

1. Meijeri

Kiuruvesi on vanhastaan ollut merkittävää aluetta karjan kasvatuksessa ja maidon tuotannossa. Tärkeän sysäyksen sille antoivat 1860-luvun katovuodet. Maidon jalostus käynnistyi ensimmäisten ostomeijerien myötä 1880-90-lukujen vaihteessa, myöhemmin perustettiin yhtiömeijereitä kylille. Vuoden 1901 osuustoimintalaki mahdollisti osuusmeijereiden perustamisen. Kiuruvedelle perustettiin useita osuusmeijereitä. Kirkonkylän osuusmeijerille rakennettiin oma meijerirakennus v. 1908 Kiurujärven rantaan. Rakennuksen suunnitteli Hankkija, ja siihen sovellettiin uusia tekniikoita. Laitteet olivat höyrykäyttöisiä ja rakenteina käytettiin paljon betonia, joka palveli hyvin maidontuottajien hygieniatavoitteita.

Meijeriin tehtiin v. 1930 ensimmäinen laajennus, johon tuli kerman vastaanottopuoli. Vuoden 1934 rajuilma rikkoi ikkunoita, kaatoi savupiipun ja vei katon. Seuraavana vuonna rakennettiin jäähuoneen päälle rakennettiin viisi asuinhuonetta rakennusmestari Eino Mikkosen piirustusten pohjalta. Meijeristä tuli v. 1938 maitomeijeri, joka ryhtyi vastaanottamaan maitoa. 1950-60-lukujen vaihteessa tehtiin laajennus, johon tulivat uusi maidon vastaanottohuone ja lämpökeskus, myös lastauslaituria uusittiin. Toinen vastaanotto valmistui v. 1962, ja samalla yläkertaan tehtiin sosiaalilatit sekä uusittiin savupiippu. Vuosina 1967-68 tehtiin uudet vesisäiliöt, voivarasto ja jäähdytyshuone. Lämpökeskus ja vastaanottohalli uusittiin v. 1976 ja uusi voivarasto valmistui pari vuotta myöhemmin. Kiuruveden meijeri siirtyi kauppatuotteiden valmistuksesta (maito, kerma, piimä ym.) voimariinin valmistukseen v. 1979 ja voimariiniosasto valmistui v. 1984.

Meijerin alueelle rakennettiin autotalli- ja asuinrakennus v. 1953 ja konttori- ja asuinrakennus v. 1961. K. P. Lappalainen oli perustanut meijerin lähelle saha-, mylly- ja höylälaitoksen v. 1912, mutta saha paloi v. 1926. Toiminta ei jatkunut enää yhtä vilkkaana, vaikka uusi saha valmistuikin pian. Saha siirtyi Antti Matikalle 1941 ja sahaus elpyi uudelleen. Matikka rakennutti puusepänverstaan v. 1947 vanhoista Yhdyspankin hirsistä. Kun yritys päättyi v. 1958 konkurssiin, meijeri osti rakennuksen ja 1960-luvun alussa vielä saharakennuksen ja sahan konttorin. Myöhemmin saharakennusta laajennettiin autotalleiksi, autokorjaamoksi ja asunnoksi. Konttorirakennus purettiin 1980-luvun loppupuolella. Meijerin alueelle rakennettiin vielä rehusiilot v. 1970-75. Teräsrakenteiset kaarihallit, jotka toimivat aluksi varastoina, rakennettiin v. 1965 ja toinen 1960-1970-lukujen vaihteessa. Alueelle rakennettiin vielä v. 1996 puurakenteinen meijerin myymälän varastorakennus.

2. Satama

Kiuruvetisten ensimmäisenä kulkureittinä olivat vesistöt. Merkittävin reitti meni Kiuruveden kirkolta Kiurujärveä pitkin Kiurujokeen ja siitä Haapajärveen sekä edelleen etelään Saimaalle ja Suomenlahdelle saakka.

Ensimmäisenä aluksena vuonna 1868 Kiuruvedellä vieraili pieni katoton siipirasalus SEURA. Sen omistaja oli lisalmelainen apteekkari Bergman. Kiuruveden Höyryvenhe Oy:n säännöt vahvistettiin 4.10.1901, perustava kokous pidettiin 6.7.1901. Höyryvene KIURUVESI aloitti liikennöintinsä Kiuruveden ja lisalmen välillä 1902. Kansan keskuudessa laivaa kutsuttiin usein nimellä PIKKU KIURU. Alukseen mahtui 45 matkustajaa, joista peräosan salonkiin vajaan parikymmentä.

Vuonna 1906 tuli ajankohtaiseksi uuden ja suuremman laivan hankkiminen. Vanha alus siirrettiin Iisalmi - Vieremä reitille nimellä KIURU. Syksyllä 1906 saatiin uusi ja suuri laiva, senkin nimeksi tuli KIURUVESI. Laiva oli 27m pitkä ja neljä leveä, matkustajia mahtui peräti 150 ja siinä oli kaksi potkuria. Laiva sai lempinimen Iso-Hömö.

Kiuruveden laivaliikenteen kohtalonhetket alkoivat olla käsillä 1920-luvun alkupuolella. Syrjäyttäjäksi tuli uusi liikennemuoto, rautatie. Laivaliikenne loppui vuonna 1932.

3. Tapuli (vanhat kirkot ja haustausmaa)

HAUTAUSMAA

Vanha hautausmaa Kirkkokadun oikealla puolella, on perustettu vuonna 1762 Kiuruveden Pohjan kylän Kiurumäelle.

VANHIN KIRKKO

Kiuruveden kappeliseurakunta sai ensimmäisen kirkkonsa vuonna 1768. Kirkko oli ristikirkko, siinä oli päädyt etelässä ja pohjoisessa, idässä ja lännessä. Kirkossa oli paanukatto ja katolla viisi viiriä. Ensimmäisen kirkon saarnastuolin olivat tehneet Kärckäin ja Henrik Tickain. Saarnastuoli oli hyvin kaunis ja sen maalaukset oli tehnyt kuuluisa kirkkomaalari Mikael Toppelius. Saarnastuolia säilytetään Kuopion kulttuurihistoriallisessa museossa. Todennäköisesti vanhimman kirkon rakentamisen aikoihin valmistui myös kellotapuli.

Kirkkotarhan ympärille rakennettiin sen ajan mukaisesti hirsiaita, joka aiottiin kattaa laudoilla varojen salliessa. Kirkkotarhassa oli myös kaksi paanukattoista porttirakennusta. Kirkkotarhan alueella sijaitsi myös vanha seuratupa. Se siirrettiin vuonna 1850 uudemman kirkon tieltä, mutta se rappeutui nopeasti. Vuonna 1873 seuratupa siirrettiin nykyiselle paikalleen pappilan maalle.

Vanha tapa haudata vainajat kirkkojen lattioiden alle, lahotti puukirkkoja ja siksi tavasta luovuttiin. Hautausmaa alkoi tulla ahtaaksi ja lisäksi huomattiin, että viereinen alue oli kallioinen eikä maata hautaukseen riittäisi. Niinpä 1830-luvulla perustettiin uusi hautausmaa Mäntyniemeen, Vanhan pappilan taakse. Se alue osoittautui kuitenkin niin kivikkoiseksi, että sinne haudattiin vain suurina nälkävuosina 1867- 1868 kuolleita, joidenkin tietojen mukaan jopa 1100 kuollutta. Varsinainen hautausmaa laajeni vuonna 1909 etelään ja länteen. Kallioisen maaperän johdosta jouduttiin tuomaan runsaasti ajomaata hautapaikoille, jotta vainajat voitiin haudata riittävän syvään. Vuonna 1919 seurakunta osti Kosken tilalta Massinharju-nimisen paikan. Sinne perustettiin uusi hautausmaa Tuonelanharju. Vanhan hautausmaan länsiosaan osoitettiin siirtolaisina Kiuruvedelle tulleille ortodokseille oma hautausmaa, jonne on nyttemmin rakennettu kaunis muistokappeli.

VANHA KIRKKO

Vanha kirkko rapistui varsin nopeasti alle sadassa vuodessa ja sen tilalle alettiin suunnitella uutta. Vuonna 1844 pidetyssä kirkonkokouksessa Hingunniemen Antti Tikkanen ehdotti uuden kirkon rakentamista. Yksimielisesti päätettiin rakentamisesta ja sitä varten perustettavasta rakennuskassasta. Rakentaminen alkoi vuonna 1851 ja tuotti suuria vaikeuksia. Jostakin syystä koko rakentamisen ajan pelättiin tulipaloa. Jos tupakoi lähistöllä, joutui maksamaan sakkoa kaksi ruplaa hopeata. Kirkon suunnitteli konduktööri C.J.E. Gustavson ja rakennusmestariksi valittiin

Daniel Kuona Haapajärveltä. Useat henkilöt osallistuivat kirkon sisustamiseen ja tästä syystä kirkosta tuli erityisen rakas seurakuntalaisille. Kirkkoa korjattiin useaan kertaan mm. vuosina 1892 ja 1913 jolloin hankittiin kaksikymmentäkertaiset urut. Sähkövalot kirkkoon asennettiin jo vuonna 1920. Kirkko tuhoutui tulipalossa, joka syttyi 23.07.1937. Tulipalosta saatiin pelastettua suuri osa irtaimistoa mm. arkisto, alttaritaulu ja osa uruista. Palon syytä ei saatu koskaan selville. Kirkon perustus tasoitettiin ja paikalle tehtiin hautausmaa, johon haudattiin talvi- ja jatkoskodan sankarivainajat.

TAPULI

Kirkon palosta vuonna 1937 saatiin pelastettua kellotapuli. Tapuli edustaa kolminivelistä pohjalaista renessanssitapulityyppiä ja on kuuluisan kirkonrakentajan Anders Brovallin rakentama. Runko-osat ovat 1760-luvulta ja edustavat Kiuruveden vanhinta rakennuskantaa. Kellotapuli jäi pois käytöstä, kun uusi kirkko valmistui 1941. Tapuli oli vielä ruumishuoneena vuoteen 1975. Nyt se on pienimuotoinen varasto. Kellotapuli kunnostettiin 1990-luvun lopulla arkkitehtitoimisto Hannu Puurusen arkkitehtitoimiston toimesta ja tapuliin hankittiin uusi kello.

4. Kaupungintalo

Kiuruveden kunta perustettiin vuonna 1873. Ensimmäiset kuntakokoukset pidettiin seuratuvalle ja pappilan pirtissä. Kuntakokoushuone rakennettiin nykyisen Nivankadun pohjoispäähän vuonna 1875. Toinen kunnantalo (1929-1959) oli 2-kerroksinen puurakennus, joka rakennettiin Asematien varteen lähelle toria. Nykyisen kaupungintalon paikalla sijainnut vanha kansakoulurakennus vuodelta 1885 muutettiin kunnantaloksi uuden kansakoulun valmistuttua vuonna 1958.

Päätös uuden kunnantalon rakentamisesta tehtiin kunnan 100-vuotisjuhlien yhteydessä 1973. Uuden kunnantalon suunnittelemiseksi järjestettiin vuonna 1979 arkkitehtikilpailu, jonka voittivat arkkitehdit Reijo Niskasaari, Kari Niskasaari, Ilpo Väisänen ja Kaarlo Viljanen. Kaupungintalo rakennettiin voittaneen ehdotuksen pohjalta. Rakennuksen urakoi Rakennusliike T. Tuovinen. Talon vihkiäiset pidettiin 30.9.1984. Rakennus edusti ajankohtanaan uutta "Oulun koulun" arkkitehtuuria, joka pyrki ilmentämään paikan henkeä ja perinnettä modernistisella muototulkinnalla.

Rakennus koostuu kahdesta rakennusmassasta, joita yhdistää ylikulkusilta. Julkisivumateriaaliksi valittiin punatiili, jota on elävöitetty rappauspinnoilla ja puusäleiköillä. Sisätila-arkkitehtuurin keskeinen osa on 2-kerroksinen aulatiili, julkinen yleisötila, johon liittyvät kokous- ja kahviotilat. Myös sisätiloissa toistuvat punatiili- ja rappauspinnot sekä puusäleiköt katoissa. Etupihalla on kivetty aukio, jota rajaavat tiilimuurit ja tiiliportti. Kuntamuodon muuttuessa vuonna 1993 rakennus nimettiin kaupungintaloksi.

5. Raivaajapatsas ja puisto

Maisemarakenteessa Raivaajapuisto muodostaa harjumaisten Nivankatu-Asematien ja kirkonmäen-hautausmaan väliin jäävän laaksopainanteen. Vanhassa kartassa se on nimetty Neva Nijtu – Coske Joen Nijtu - Pellon Alus Nijtu ja Kyrkon Alus Raivio (nykyinen Raivaajapuisto). Laaksoalueet ovat olleet pisimpään veden alla jääkauden jälkeisen muinais-Kiurujärven aikana.

Raivaajapuisto sijaitsee nykyään seurakunnan omistamalla Kettulan tilalla. Kettulan tilalla Kiurujärven rannalla on asunut Kiiskisiä, Mustosia (1644) ja Partasia (1695) sekä Kettusia. Kettuset

ja heidän vävynsä Hyvärinen perustivat v. 1720 tilalle talon (nykyisen rovastin pappilan läheisyyteen). Kettuset muuttivat 1700-1800-lukujen taitteessa Kaijanlammille, minkä jälkeen Kettula jakautui ja se myytiin seurakunnalle. Kirkkoherran virkatalo rakennettiin Kettulan vanhan tuparakennuksen viereen v. 1883.

Kirkonkylän kartassa v. 1913 näkyy, että kirkonkylän ydin on jo kasvanut Osulan risteyksen ympärille. Kirkkoherran virkatalo (rovastin pappila) näkyy rannassa pihapiireineen. Raivaajapuiston alue on pappilan peltona.

Kiuruveden kirkonseudun rakennuskaava laadittiin v. 1963. Kaavassa nykyisen Raivaajapuiston alue varattiin puistoalueeksi. Raivaajapuistoa ruvettiin rakentamaan 1970-luvulla. Kuvanveistäjä Antero Ruotsalaisen teos Raivaajapatsas pystytettiin puistoon v. 1976.

Raivaajapuistossa sijaitseva raivaajapatsas "Kaskisavut" on Kiuruveden Honkarannasta kotoisin olevan kuvanveistäjä Antero Ruotsalaisen teos. Vuonna 1976 pystytyssä teoksessa savupatsaat kuvaavat ensimmäisten kiuruvetisten raivaajien kaskisavuja ja raudasta muotoillut kuokka ja murtunut lapio heidän työkalujaan. Veistoksen materiaaleina on käytetty teräsbetonia ja rautaa.

Vanha säästöpankki

Rakennuksen suunnitteli Pekka Lind ja rakennus valmistui 1916. Vuonna 1923 valmistui arkkitehti Salervon suunnittelemana rakennuksen toinen osa yhteiskoulun käyttöön. Lienee ainutlaatuista koko Suomessa, että pankki on rakentanut tilat koulua varten. Rakennuksen vanhempi osa on rakennettu pystyhirsistä ja uudempi tiilestä. Yhteiskoulu toimi Säästöpankin tiloissa aina vuoteen 1951 saakka, jolloin valmistui arkkitehti Timosen suunnittelema yhteiskoulu. Koulutoiminta jatkui luokahuoneissa aina vuoteen 1986 saakka. Kunta vuokrasi luokahuoneita kansakoulun, jatkoluokkien sekä kansalaiskoulua, esikoulua ja päiväkotia varten. Rakennus oli tyhjillään 1986 – 1988 välisen ajan. Kunnassa alettiin keskustella rakennuksen mahdollisesta jatkokäytöstä ja rakennusta varten laadittiin käyttösuunnitelma, jossa sen ajateltiin sopivan yhdistysten ja taiteen harjoittajien käyttöön. Kunta osti rakennuksen Ylä-Savon Säästöpankilta vuonna 1989. Kaupan jälkeen kunta teetti arvion rakennuksen kunnosta ja suoritti tarvittavat korjaukset. Ympäröivistä rakennuksista Säästöpankki erottui edukseen sekä kokonsa että tyyliinsä puolesta. Pohjois-Savon Seutukaavaliitto on esittänyt Työväen Osuuskaupan, Pankkilan ja Säästöpankin muodostamaa kokonaisuutta valtakunnalliseksi suojelukohteeksi. Rakennuksen alakerrassa on ollut monenlaista toimintaa mm. nahkurin verstaas, Elon ruokakauppa, baari, kameraseura, leipomo. Kellarikerroksen huoneet olivat hyvin matalat ja pitkien miesten oli varottava päättään siellä liikkuesssa. Loppujen lopuksi kellarikerroksen käyttö loppui juuri huonetilojen mataluuden tähden. Uudet rakennusmääräykset sanelivat minimikorkeudet mm. tarjoilutilojen osalta. Vanhan Säästöpankin tontilla oli ajan hengen mukaan myös varastorakennus ja sauna.

6. Kirkko

Kirkon suunnitteli arkkitehti Bertel Liljeqvist. Kirkonrakentaminen aloitettiin vuonna 1939. Työt jouduttiin keskeyttämään talvisodan aikana ja jatkuivat välirauhan tultua ja kirkko otettiin käyttöön piispan luvalla marraskuun lopussa 1940, koska kirkoksi laajennettu kuusisataapaikkainen seuratupa oli kiuruvetiselle kirkkokansalle liian pieni. Piispa Eino Sormunen vihki kirkon

25.05.1941. Kirkkoa on korjattu vuosina 1963 ja 1990. Vuonna 1978 kirkko sai uudet urut ja vuonna 1986 urut saivat uuden fasadin. Uuden kirkon rakennustoimikunnan puheenjohtajana oli läänin rovasti Väinö Malmivaara ja hänen muistosanansa ovat tornieteisen länsiseinässä: "Taistelimme Karjalassa, kannel soi nyt taivahassa. Kiuruveden kirkkokansa kiittää Herraa voitostansa".

Kirkon ulkoista olemusta koristaa pääoven yläpuolella oleva Johannes Haapasalon punaisesta graniitista tekemä reliefi "Heränneitä Kristuksen ristin juurella". Taiteilija asui Aku Rädyn luona tehdessään reliefiä ja käytti paikallisia ihmisiä mallinaan.

Taiteilija Uuno Eskolan mosaiikkityö "Tänä päivänä olet oleva kanssani paratiisissa" on Kiuruvedellä syntyneen liikeneisen Evi Jäderholmin lahjoittama. Taulussa on yli 300.000 ravennalaista mosaiikkipalaa. Palaneesta kirkosta pelastettu Matti Annalan maalaama ja apteekkari Forsblomin lahjoittama alttaritaulu "Kristus kolkuttaa sydämen ovelle" on tällä hetkellä Sulkavanjärven kyläkirkossa.

Viimeisin remontti vuonna 2014, jossa korjattiin ja maalattiin kirkon ikkunat ja ulko-ovet, tehtiin pääosin seurakuntalaisten talkootyönä.

Rovastin pappila

Rovastin pappila on rakennettu 1884 Sormusen mäelle. Paikka ostettiin seurakunnalle kauppias Juho Sormuselta, leski Stiina Laukkaselta ja talollinen Matti Ruotsalaiselta. Hinta oli 45800 markkaa. Pappila rakennettiin Kettulan vanhan tuparakennuksen kanssa samaan riviin rovasti Karl Idmanin tahdosta. Rakennus liittyy seurakunnan historiaan Kiuruveden itsenäisen seurakunnan kirkkoherran ensimmäisenä virkatalona. Pappila oli pohjakaavaltaan karoliininen jatkettuna yhdellä huoneparilla. Rakennus oli vuorilaudoitettu samaan tyyliin kuin kellotapuli ja satulakattoinen. Juhani Malmiäyräs suunnitteli vuonna 1939 pappilaan laajennuksena kivirakenteisen arkisto- ja virastosiiven. Kun seurakuntatalo valmistui, siirrettiin kirkkoherranvirasto sinne. Laajennusosa jäi arkistoksi. Pappilassa tehtiin sisäpuolisia korjauksia kirkkoherran vaihtuessa 1991. Sodan jälkeen pappilan asukkaina ovat olleet mm. Väinö Malmivaara, Arvi Simojoki, Jukka Malmivaara, Matti Pesonen ja Osmo Korkalainen. Kirkkoherra Osmo Korkalaisen jälkeen pappilassa ei ole ollut viranhaltijoita, vaan se on ollut päiväkotina ja nuorisotilana. Pappilan pihapiirissä oli useita rakennuksia mm. talli- ja puotirakennus, joka siirrettiin Honkarantaan leirikeskukseen sekä sauna, joka siirrettiin Hakojärvelle partiolaisten majalle sekä riihi, joka siirrettiin Hyvölänniemen leirikeskukseen. Talli- ja puotirakennus oli joutumassa myyntiin tai polttopuiksi. Rakennusmestari Olavi Rautio otti tällöin yhteyttä kirkkoherra Jukka Malmivaaraan ja esitti, että hyväkuntoinen rakennus siirrettäisiin Honkarantaan. Seurakunta suostui edellä esitettyyn sillä ehdolla, että Honkarannan maja tulisi kaikkien kiuruvetisten yhteiseen käyttöön.

7. Kuorevirta

Kuorevirran alueet ovat olleet varhaisista ajoista alkaen joenvarsiniittyjä ja laidunmaita. 1700-luvun kartassa Kuorevirran kohdalla mainitaan "Coske Joen Nijut". Kuorevirran alue oli Kettulan tilaa, jolla on asunut useita sukuja, mm. Kiiskisiä, Mustosia ja Partasia (1600-luvun lopulla) sekä Kettusia (1700-luvulla). Seurakunta osti Kettulan kirkkoherran virkatalon maaksi 1800-luvun loppupuolella.

Sotien jälkeen maanlunastuslautakunta pakkolunasti seurakunnalta Kuorevirran alueen maanhankintalain tarkoituksiin v. 1940 annetun siirtoväen pika-asutuslain nojalla. Määräala lohkottiin Kuorevirran tilaksi vuonna 1954. Asutushallitus vuokrasi Kuorevirran tilaa yhteislaitumeksi vuodesta 1953 lähtien Kuorevirran laidunyhitymälle. Sen viidellä osakkaalla oli 12 lehmää ja pienkarjaa.

Kirkonkylän keskusta on rakennettu 1920-luvulla urheilukenttä, joka kävi vähitellen pieneksi. Kunta kaavaili uudelle kentälle paikkaa Kuorevirralta ja varasi vuoden 1965 rakennuskaavassa alueen urheilualueeksi. Hanke ei toteutunut, kun valtio vuokrasi aluetta jatkuvasti laitumeksi. Viimein vuonna 1972 kunta sai ostaa Kuorevirran tilan, 11 ha, valtiolta 50 000 mk:n hinnalla urheilu- ja virkistyskäyttöön. Korvaukseksi laidunalueesta kunta vuokrasi laidunyhitymälle alueita Savikon tilasta. Kuorevirralle rakennettiin ensimmäisenä uimahalli vuonna 1976. 1980-luvulla rakennettiin nuorisotalo (1981), liikuntahalli (1983) ja urheilukenttä.

8. Sankarivainajien muistomerkki

Muistomerkki sijaitsee hautausmaalla vanhan palaneen ristikirkon alttaritaulun paikalla. 456 sankarivainajaa ristin ympärillä on haudattu ristikirkon muotoon. Yksi heistä on ilmatorjuntalotta 16-vuotias Kaisa Karjalainen. Palaneen kirkon saarnastuolin kohdalle on haudattu sotilaspappi Kiuruveden pitäjänapulainen Elias Simojoki ja urkujen kohdalle kanttori Tauno Jauhiainen. Sankarihaudan hautakivet, muistomerkit ja alueen suunnitteli helsinkiläinen arkkitehtitoimisto Harmia & Baeckman vuonna 1946.